

ТЕОЛОШКИ ПОГЛЕДИ

ВЕРСКОНАУЧНИ ЧАСОПИС

БЕОГРАД, 1977.

ГОДИНА X

БРОЈ 4

Сергије Булгаков

ЦРКВА И КУЛТУРА

Ономе ко је навикао да се мисаоно односи према стварности која га окружује и да се обазире на истински глас живота, на његов скривени и интимни шапат, обично заглашћиван за расејано ухо грубом буком и галамом, — једва да ће се учинити неочекивана и спорна тврдња да у духовној свакидашњици човечанства одавно већ није нешто како треба, да сазрева некаква криза, можда, предзнак наступајућега прелома. Ову кризу је припремила сва нова историја. Почињући с краја средњовековља, духовни живот човечанства које је произвело у историји још невиђена чуда технике и уопште материјалне културе, које је развило у неочекиваноме степену научно знање, особито егзактне науке, које је открило изванредан размах социјалнога стваралаштва, које је изоштрило до изванредне оштрине и танчине философску мисао, које је створило величанствену уметност у разнима њеним разграњавањима, — сав тај духовни живот развијао се под законом световнога ванрелигиознога и чак антирелигиозног начела живота, утврђивао је једнострано човечански, противбожански принцип, култивисао је завете једностранога или апстрактног хуманизма. У томе смислу за цело такозвано ново време треба да буде прихваћен назив којим је названа само једна од његових начелних епоха: век хуманизма у чисто натуралистичкоме, многобожачком смислу, у смислу бунта човечанства које је постало свесно својих сила против средњовековнога аскетског поимања света, погрешно замењиваног са истинским, то јест, универзалним хришћанством, против средњовековнога инквизиционог клерикализма погрешно укљученога у Цркву Христову. (За нашу отаџбину (Русију) та епоха хуманизма наступила је тек у XIX веку, особито у његовој другој половини, делом као природни одраз западнога хуманизма, а делом

Објављено први пут у зборнику *Вопросы религии*, I, Москва 1906, 38—52, а онда у *Два града*, II, Москва, 1911, 303—313. Чланак је преведен и код нас (*Хришћанска мисао*, I (1935), 7—8, 17—20), и тај је превод консултован приликом овога, новог превођења. Превео с руског Димитрије М. Калезић.

као неизбежни протест против филаретовскога катихизиса, приманога за пуно и тачно представљање хришћанскога учења, а против полицијствујућега побједоносцевског клерикализма, мешанога са истинском црквеношћу). Човечанство је раскинуло са патријархалним туторством и заувек оставило притискајуће, мада и величанствене сводове средњовековне готике. Он узима своје наследство и оставља дом оца, одлазећи у „далеку земљу“ да поживи на слободи.

И ево слобода је испробана, стечена опитом духовна зрелост је достигнута, али однесено из дома (очевог) наследство већ нестаје, почиње време храњења горким рошчићима и духовне глади, у коме се нехотице присећа и напуштенога очевог дома. Савремени блудни син само једва почиње потајно, у дубини душе, да уздише за напуштеном отаџбином и, може бити, још није близу време када ће он извршити подвиг духовнога самоодрицања, победити своје надмено самопоуздање и рећи: Оче, сагрешио сам пред небом и пред тобом.

Али већ је несумњиво постало и данас да се савремено човечанство духовно храни не очекиванима раскошним јелима, него горким и тешким рошчићима који само обмањују а не утољавају глад. „Малаксалост народа и збуњеност“, ево сад коначнога резултата савремене културе који невидљиво оставља трага у интимноме животу, у дубини дубина општечовечанскога сазнања. Дајте само себи рачун у највишима и последњим вредностима за које се све спрема да их изнова друкчије оцени (превреднује, ДМК) препотентни, мада и сметени век. Зар нису горки рошчићи импотентност савремене философске мисли која је побегла на формални схоластички посао, или пак беспомоћна умна и морална неурастенија њених енергичнијих представника као Ничеа, са скептичким адогматизмом подигнутим на степен догмата, с аморализмом преобраћеним у систем морала, или најзад, врло весели, распојасани скептицизам Ренана са аскетски религиозним додатком и са булеварским романом место Јеванђеља. Исто тако је и савремена наука необично изоштрила духовни вид човечанства у свему што се тиче ванске коре појава, али ниједнога цола није подигла вео Изидин који заклања природу појава. Садашња техника је учинила човека чудним обртником, избрусила је и изоштрила његов радни инструмент, али човек који живи у томе остаје као и пре — са испруженом руком. Савремена уметност, поред свега свог богатства нових облика уметничке технике спушта се до мртвога натурализма или самоубиствене тенденциозности; мистичка по самоме свом бићу, она више од свега страда од религиозне неоснованости века. Сва савремена култура која се разрасла у бујно, моћно дрво, почиње да кржља и да губи свежину због недостатка религиозно-мистичке хране. Савременоме човечанству је пало у део да окуси највећу горчину у узајамним односима. Век хуманизма је присвојио велике хришћанске завете, старо очинско наслеђе — идеале слободе, једнакости и братства, али их је огласио за своју творевину и своју сопственост, откинувши прекрасни цветић од роднога стабла. За оваплоћење овога идеала он је мобилисао највише социјалне силе, уједињавајући целу међународну армију социјализма која води правилан и успешан рат за те идеале. Стварају се нови, све више савршени облици општења и ванскога обједињења

људи, зидови зграда социјализма дижу се према крову и није баш много далеко то време кад ће принципијелна победа социјализма постати (и већ је постала) свршеним фактом и када ће се капиталистички свет сурвати, уступивши место социјалистичкоме. Али ево судбинско и страшно питање које се већ поставља у људскоме сазнању: да се неће показати плодови и те победе само горким рошчићима, хоће ли створити ванска победа социјализма стварну људску солидарност?

Хоће ли постати људи међусобно ближи, хоће ли да се установи међу њима не само једнакост, него братство, хоће ли бити више љубави на земљи, да ли се тешње сједињују унутрашњом везом људи који чак припадају једноме савезу, једној партији, и који постављају себи задатак помагање човечанству посредовањем ванских реформи, Ми мислимо да искрен и савестан одговор на то питање не може бити потврдан. Не карактерише нашу епоху зближење мада вански и обједињених људи, него раздвајање и усамљеништво, некакав стаклени, провидни, али приметни зид раздваја људска срца. При свој ванској солидарности — духовна усамљеност, не братство, него убиствени, безизлазни индивидуализам, и не једнакост, основана на унутарњем смирењу одвојених лица, него надменост и жеђ за влашћу (*Wille zur Macht*), — такво је право духовно стање човечанства.

Прочитајте генијалну причу једнога од најпрефињенијих психолога новог времена, Мопасана, под насловом *Solitude* (Усамљеност) — ето исповести савремене душе. И када усамљени (по изразу Достојевскога) људи, веома способни за свету (а упоредо и несвету) мржњу, али изгубљене представе о томе шта је то света љубав, говоре о будућем „рају на земљи” који ће наступити сам по себи после уништења капитализма, онда не знаш чему се више треба чудити — њиховој наивности или духовној слепоћи. Неопходно је да букне највећа духовна револуција, људи су дужни да васпоставе изгубљену тајну обједињења не само ванскога, механичког, него и унутарњега, мистичког, не само у заједничкој мржњи или интересу, него и у заједничкој љубави, да би се стварно могао зацарити мир на земљи и добра воља међу људима. А у противном случају, и поред свега настојања на сједињењу, људи ће само ударати главом један о другога (према изразу истога Мопасана), достигнуће добро уређени мравињак у коме ће због одсуства социјалне борбе почети да царује још већа пустош и пометња (напоредо са надувеном малограђанштином), али неће бити побеђена утученост и садашњи демонски или пак неурастенични индивидуализам. Ванско обједињење у одређеним циљевима релативно се лако учвршћује принудом или чак добровољном, својеврсном социјалистичком дресуром, али она ниуколико не одстрањује ужасе усамљеништва и разједињења и у царству социјализма и економског колективизма. Стварно обједињење људи може да буде само мистичко, религиозно, и, уколико теже да то постигну ван религије, то је потпуно непостижив циљ. Немогуће је порицати вредности и значења узвишених напора савремених хуманиста да униште спољашње узроке зла и непријатељства, али они се дубоко варају кад мисле да се отклањањем ванских препрека на позитиван начин разрешава питање о слободи и једнакости. Економски савез,

социјалистичка држава, може да одстрани ванске преграде које постоје међу људима и грубо нарушавају правичност, али он је лишен творачке силе уједињења какву има само религиозно-мистички савез вере и љубави који се оснива на реалноме мистичком јединству, то јест Цркви. Само Црква може себи да постави, и способна је да реши задатак над којим се труди социјализам, задатак обједињења и организације човечанства на основу благодатних дарова које је дао Спаситељ, на основу љубави према њему, истовремено и личне и заједничке.¹ Они који унапред поричу *religio*, то јест јединствену реалну унутарњу везу међу људима која се остварује њиховом заједничком везом са Христом, зидају своју кућу на песку не поимајући стварну природу човечанскога односа.

Свесветско-историјско удаљавање блуднога сина из очевог дома, епоха хуманизма у току које човечанство испробава своје силе и чини безнадежни покушај да се изгради и поживи без Бога, има свој смисао и своју неопходност. У изграђивању царства Божјега које је процес богочовечански и оснива се на човечанскоме самоиницијативном усвајању божанственога садржаја живота, неопходно је слободно развијање чисто човечанске стихије, проба сила на страни; зато је хуманистички, ванрелигиозни, чак антирелигиозни период историјскога стваралаштва неопходан за богочовечанско дело. Представљајући сам по себи очигледну једностраност и испољавајући своју крајњу немоћ, он у исто време остварује собом дијалектички моменат развитка, религиозну антитезу која води према вишој синтези.

Али није цело човечанство отишло из очевог дома, тамо је остао старији брат који је цело време био код оца и с таквом љубоморном злобом срео брата који се вратио. Шта се догодило с њим, шта је било с људима у Цркви у томе ванцрквеноме и чак антицрквеноме хуманистичком веку? Немогуће је порећи да су они за то време примили неке црте духовнога облика старијег брата, како је он представљен у јеванђелској причи. Уз верност и строгост свога служења они су заједно с тим усвојили гордо-пакосни и фарисејско-беживотни однос према млађем брату, који је — мада је и „сагрешио пред небом и пред оцем” — сачувао отворену живу душу.

Хоће ли се помирити два брата и загрлити један другога, Ево велико и судбинско питање које сад поставља историја.

Раскол живота на „световни” и црквени — ванцрквеност и ванрелигиозност (а делом и антицрквеност и антирелигиозност) савремене културе и ванкултурност (а делом и антикултурност) савремене цркве — уноси раздор и двојно књиговодство, чак и у души онога ко сазнаје сву историјску релативност и унутарњу ненормалност тога раздвајања. Створити оригиналну хришћанску црквену културу и пробудити живот у црквеној огради, унутрашње победити ту противположност црквенога и световног — такав је историјски задатак за духовно стваралаштво савремене цркве и савременога човечанства.

---

¹ Није без разлога у томе смислу Ф. М. Достојевски називао православну цркву нашим руским социјализмом.

Исказана мисао, вероватно, ожалошћује многе црквене људе старога кова. Они Цркву замишљају као савршену пуноћу благодатних дарова коју треба само чувати у складу са предањем, и према томе реч о новоме стваралаштву, по њихову мишљењу, биће неумесна. Таквоме гледању на Цркву, према коме се њој приписује само функција очувања, конзерватизам предања, ми противстављамо идеал Црква која ствара, расте, развија се. Као богочовечанска установа, она има стабилну мистичку основу у лицу своје Божанске Главе и садржи истинито догматско учење о њему, али другом страном свога бића она претпоставља људску стихију која се развија историјски и у оквирима простора и времена. Узајамном сарадњом мистичне основе и човечанске стихије и условљава се историјски процес Цркве која је позвана да уводи историјско човечанство у сферу Царства Божијега. Према томе, било би такође погрешно ограничавати област утицаја Цркве а, према томе, и црквенога живота или, тачније, живота у Цркви — било каквом једном уском сфером, на пример богослужењем или храмовном побожношћу. Благодарјећи томе противзаконитоме сужавању појма Цркве, у уобичајеној терминологији црква се схвата само као црква-храм, али не као црква-човечанство, црква-култура, црква-јавност, и то сужавање сфере утицаја и живота Цркве и јавља се као главни узрок а, заједно с тим, и симптом њене историјске слабости у датоме историјском моменту. По својој идеји религија а, према томе, и црква као област религиознога живота, треба да буде све, распростирући се на све области живота верних. Не треба да буде ничега парцијално „световног”, не треба да буде никакве неутралне зоне која би била религиозно индиферентна, која не би имала овога или онога религиозног коефицијента. Духовна активност историјскога човечанства, то јест култура, која се остварује и у ванским материјалним објектима и у продуктима духовнога стваралаштва треба да узраста такође на духовној подлози Цркве, у црквеној оградџи, њом треба да се освећују, налазећи се у интимној заједници с њом, све стране живота. До извеснога степена та се потреба остваривала у средњем веку, али по сваку цену духовнога деспотизма, чије је време заувек пролазило. За своје одрицање од права слободнога стваралаштва средњовековна црква је платила, с једне стране хуманистичким одвајањем од ње најактивнијега нижег дела, а с друге — својим сопственим духовним осиромашењем. Као последица гашења духа и непријатељскога противстављања стихије световне и црквене и јавила се извитопереност, изопаченост црквенога живота и рада ван оквира храма. Црквена организација је постала не творачка, него конзервативна и чак реакционарна сила историје, нашавши се у природноме и жалосном савезу са тамним историјским силама, понижавајући се при томе до улоге која више апсолутно не одговара њеном достојанству. Али ако црквена организација не треба да заувек остане тврђава обскурантизма и реакције и буде заклон више за уморне и заостале, него за раднике и зреле људе, то је неопходно да почне, напоредо са заједничком молитвом, и заједнички саборни живот у Цркви, живот пун духовних дарова, у ономе размаху и дијапазону кога не може да се одрекне савремени човек, чак и кад би то хтео,

него према томе треба да почне и културно стваралаштво. Црквена ограда је дужна да смести у себе не само кућу за инвалиде и дом стараца за које се досад у њој налазило место, него и радничку радионицу, и научни кабинет и уметничку студију. Треба да се поново роди црквени живот, али не на основу инквизиторскога режима, него на основу слободне заједнице и саборнога стваралаштва, тако да не би било неопходно ради учествовања у стваралаштву културе удаљавање у „земљу далеку”, изван граница саборнога живота и црквеног заједничења.

И тако, хришћанска култура, црквено стваралаштво, усмерено је *ad extra*, такав је свесветско-историјски задатак који се поставља пред наш век. Није наш посао да питамо у којој је мери остварив тај задатак, — то ће за нас да реши Вишна воља, ми смо само дужни да одредимо да ли стварно постоји тај задатак, и ако постоји, дужни смо да према својим могућностима радимо на његовом разрешењу.

Тешко је себи представити колико би се изменио сав наш живот, каквим би пријатним бојама он процветао, како би постао лак и угодан, кад би се разбуктао оригинални пламен хришћанскога стваралаштва и надахнућа, кад би се у Цркви васпоставила она пуноћа живота за којом жедни савремени човек. Оживела би изнутра наука која би престала да се мучи мртвом и безидејном специјалношћу, одвојеном од целине, или мукама Фауста услед пустога и ружног захтева да постави део уместо целине и да једном науком замени и философију и религију. Колико би празних питања која су везана за њу кроз ту несвојствену јој функцију, и за њих везаних празних теорија које одвлаче (на страну) толико умних сила, отпало услед тога ослобођења науке из стега позитивизма и материјализма, услед васпостављања веза са религиозним коренима. И философија, оплодивши се религијом, добила би снаге да изађе из мочваре импотентнога скептицизма и бесплодности у којој се сада налази. Једно је од двоје: или је европска философија већ завршила свој круг развоја и рекла последњу реч (као што је последњих година мислио Вл. Соловјев) или се њен препород може извршити само на подлози новог религиозно-мистичког удубљивања. Само кроз тај услов може да буде поново доживљена радост метафизичкога стваралаштва, дело великих мислилаца наћи ће себи нове настављаче, и творачки разум, Логос, победиће „апстрактна начела” савремене философије и изрећи над њима суд.

Још већу важност треба да има хришћанска уметност. У том случају можда у оријентацији уметности леже нова открића, јер је истинита реч да ће „лепота спасти свет”, да је „савршена уметност у своје коначном задатку дужна да оваплоти апсолутни идеал, не само у замисли, него у самој стварности, — да одухотвори, да пресазда наш стварни живот”.² Али, наравно, тај задатак не само да нам није лако остварив, него се, једноставно, чак и не садржи у сазнању садашње уметности, уколико у њој господари бескрили натурализам, утилитарна тенденциозност, или пак немоћни естетизам. Нове сфе-

² Вл. С. Соловев, *Общий смысл искусства*, Собрание сочинений, VI. „Ако кажу — додаје он — да тај задатак излази ван граница уметности, онда се поставља питање: ко је одредио те границе”.

ре деловања и нови задаци уметности су под силом само нове, религиозне уметности, мистерије будућности. Ако би се, најзад, створила та хришћанска, црквена друштвеност, онда би и социјализам изгубио свој мртвачки карактер, какав има сад, прилагођен уској класној основи; он би постао живо оваплоћење свесветске јеванђелске љубави и престао би да се сједињује са духовним опустошењем које, ускошћу своје проповеди, он сада уноси у срца својих присталица. Сав општеполитички и социјални живот изгубио би ту досадну, прозаичну нијансу, некакву бескрилатост, која се сад осећа, добио би надахнут и пророчки карактер. И сва култура, осветљена унутрашњом светлошћу, показала би се прозачна, пуна светлости и живота. Тај задатак превазилази не само силе, него и схватање једнога поколења, то је идеал, а не практични програм. Али тај идеал потпуно спољашње упућује, ствара саодговарајућа расположења и осећања и нагони на борбу с расположењима, осећањима, мишљењима, њему противречним. А њему противречи тај дух одвојености који се јако утврдио у савременоме црквеном сазнању које се храни надувеним, али неоснованим мишљењем, да у „култури“ потпуно царује тамно, сатанско начело. Међутим, тамо кључа живот за који се није нашло места у црквеној огради, нагомилава се свесветско-историјски и општечовечански опит који је неопходан и за црквено сазнање: па чак и са строго догматске тачке гледишта допустиво је такозвано „природно“ откривење, и ко ће му поставити границе и крајеве, ко ће рећи да нема за њега места у садашњој „световној“ култури. Према томе, потребно је с љубављу, без кичељивости, али с хришћанским смирењем, открити своје срце „световном“ свету и, може бити, тада ће и старији брат, заједно с оцем, дочекати радосни дан када ће увидети да је блудни син био мртав и оживео, изгубљен и нашао се. И с једне и с друге стране треба да буде призната обострана кривица и принесена духовна жртва, и онда се природно рађа узајамно привлачење, и васпоставља се жива, стварајућа, заиста војинствујућа Црква која иште долазећи град. „Где, стојим код врата и куцам . . .“.

Распростирање црквенога самосазнања је неопходно и ради завршавања васељенско-историјске трагедије, ради завршне појаве добра и зла и границе која их раздваја. Док постоји широка религиозно-неутрална зона „световне“ културе, последњи решени судар добра и зла није сазрео за последњу жетву, јер не може бити схваћен у својој ширини и непомирљивости. „Ништа у светској грађевини не треба да остане двосмислено“ (Шелинг). Само приликом уношења светлости у досад неосветљене области откриће се провидна тачка. Док се год жена обучена у сунце скрива у пустињи, још није раскривена сва противположност између Христове Невесте која у брачној опремљености чека Жениха, и жене која седи на пурпурној постељи, обучене у порфиру и пурпур, с именом на челу: тајна, Вавилон велики, мајка блудницама и гадостима земаљским (Апок. 17, 5).

Онда нека се што пре разгори тај пламен религиознога надахнућа, на највиши, последњи степен васељенско-историјскога и религиозног сазнања. Да, доћи Господе Исусе!

Summary

Archpriest Sergius Bulgakov

CHURCH AND CULTURE

In this article the author treats the problem of the ecclesiastical and secular culture. He notices the good and bad sides of the former as well as of the latter. He thinks that synthesis of the two would be for the improvement of both. This very important point the author develops in the framework of the biblical parable on the Prodigal Son, in which he finds that the good elder son, who is always with the father, represents the ecclesiastical culture and the younger prodigal son, who left the father, symbolizes the secular culture, which started at the time of the mediaeval Humanism and Renaissance. Its desirable return to the Church would mean the christianization of the secular culture, as well as the reinvigorating the Church's culture with new impulses.